

MUSTANMEREN YMPÄRISTÖN TURKKILAISTEN VAIHEISTA

Erityisesti Bulgarian turkkilaisten vaiheita

Johdanto

Pääasiallisena lähteenä olen käyttänyt Jorma Atillan väitöskirjaa (2008), joka käsittelee erityisesti bulgarianturkkilaista 1960-luvun romaanikirjallisuutta.

Tarkastelen tässä esityksessä seuraavia asioita:

- A. Bulgaari - sanan erilaisia merkityksiä
- B. Slaavilaisten kielten konstruointia
- C. Turkinkielisiä kristittyjä
- D. Seltsukit ja osmanit ja heidän kielensä
- E. Turkkilaisen identiteetin kehittyminen 1800-luvulla

A. Bulgaari-sana ja sen käyttö eri merkityksissä

Euroopan kartta rakentui 1800- ja 1900- luvuilla kansallisvaltioiden syntymisen myötä. Itsenäistymis- tai yhdistymispyrkimysten tuloksena syntyivät esimerkiksi Suomi ja Italia. 1900-luvulla sosialistiset imperiumit Neuvostoliitto ja Jugoslavia harjoittivat ylhäältä ohjattua kansojen pilkkomista ja manipulointia. 1800-luvulla Itä-Euroopan alueella vaikutti kolme valtakuntaa: Venäjän imperiumi, Itävalta-Unkari ja Osmani-imperiumi eli Turkki. 1800-luvulle tultaessa etnisiä slaaveja oli kaikissa näissä, turkkilaisia pääosin Venäjällä ja Osmani- imperiumin alueella.

Osmani sulttaani oli suvereeni hallitsija ja vuodesta 1517 alkaen myös islamilaisen maailman hengellinen johtaja. Osmani sulttaanit eivät olleet pakottaneet Balkanin alueen ortodoksista väestöä kääntymään islamilaisuuteen tai edes opettelemaan turkkia. Ortodoksinen väestö jäi Konstantinopolin valloituksen jälkeenkin Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen. Sille annettiin laajat kulttuurilliset ja uskonnolliset oikeudet (millet- järjestelmä). Konstantinopolin valloituksen seurauksena Moskova perusti oman patriarkaattinsa, joka halusi johtoaseman Konstantinopolin patriarkaatilta. Kiista jatkui vuosisatojen ajan. 1800-luvulla Moskovan patriarkaatista tuli Venäjän ylivalta-yritysten keskeinen osa. Ortodoksinen uskonto, tsaarin valta ja kansallisuusaate muodostivat kolmiliiton Venäjän suurvalta-aseman ajamiseksi.

Panslavismi oli syntynyt Habsburgien hallitsemassa Itävalta-Unkarissa slaavilaisen kulttuurin puolustamiseksi. Panslavismista tuli 1800-luvulla

Venäjän suurvaltapyrkimysten keskeinen ideologinen ase. Panslavismiin sisältyy myytti slaavilaisten kansojen kulttuurisesta ja etnisestä yhtenäisyydestä. Tosiasiassa slaaveja yhdistää vain kielisukulaisuus. Panslavistinen ideologia toimi Balkanilla luonnollisesti Osmani-imperiumia vastaan. Kreikkalaistenkin pyrkimykset itsenäistyä Osmani-vallasta lähtivät liikkeelle Venäjän aloitteesta. 1814 Odessaan perustettu ystävien seura oli yllättävässä 1821 turkkilaisvastaista kapinaa. Kapina johtikin Kreikan itsenäistymiseen vuonna 1829. Kreikka ei kuitenkaan ollut kulttuurillisesti yhtenäinen kansakunta. Muutoinkin Venäjä pyrki lietsomaan Balkanin kansoja nationalistisiin kapinoihin, jotka verhottiin uskonnon puolustukseksi. Panslavistinen ideologia on Bulgarian valtion synnyn taustalla. Etnisiä bulgaareja oli ollut Balkanin alueella jo kauan, mutta paradoksaalisesti nämä eivät olleet slaaveja vaan turkkilaisia.

Websterin englannin sanakirja selittää hakusanat bulgars ja bulgarians. Edellinen tarkoittaa 600-luvulla Etelä-Balkanille perustetun valtion turkkilaista kansaa ja jälkimmäinen sana tarkoittaa nykyisessä Bulgariassa asuvaa eteläslaavilaista kieltä puhuvaa kansaa. Unkarilainen turkologi Güla Nemeth on 1900-luvulla selvittänyt bulgaari-sanan etymologiaa. Sana on bulga-verbin aoristimuoto bulgar ja tarkoittaa sekoittajaa tai kapinallista. Bulgarian valtakuntia on itse asiassa ollut useita. 400-600-luvuilla Mustanmeren pohjoispuolella oli ollut Suur-Bulgaria. Se hajosi, kun bulgaarit kasaarien painostuksesta lähtivät vaeltamaan, toiset Volgan mutkaan toiset Tonavan alajuoksulle. Näin 600-luvulta lähtien oli olemassa Tonavan Bulgaria ja Volgan Bulgaria. Tonavan Bulgaria säilyi Bysantin alueella pitkään suhteellisen itsenäisenä eikä pakanavaltio käänntynyt kristinuskoon. Volgan Bulgaria sen sijaan omaksui Islamin. 1000-luvulle mennessä Tonavan Bulgaria oli lakannut olemasta itsenäisenä kokonaisuutena. Volgan Bulgaria säilyi Mongoli-invaasioon saakka; Tsingis Kaanin pojanpoika valloitti sen vuonna 1236. Sen jälkeen Volgan Bulgaria kuului Kultaisen ordan (kiptsakien kaanikunnan) alaisuuteen, kunnes 1500-luvulla Ivana Julma valloitti alueen. Turkin kieli ja bulgaari-identiteetti säilyivät kuitenkin.

1200-luvulla Tonavan bulgaarien alueella oli useita turkkilaisia pikkuruhtinaita. Bulgaari- ja kumaanisuvut muodostivat dynastioita. Bulgaria säilyi alueen nimenä vaikka yhtenäistä valtakuntaa ei ollutkaan. 1300-luvulla alueesta tuli osa Osmani-imperiumia. Bulgaria nimitys jäi historian kirjoitukseen tarkoittamaan muinaista Tonavan Bulgariaa. Myöhemmin Tonavan Bulgarian alue tuli sisältymään Rumeliaan eli Rooman maahan, joksi Balkania kutsuttiin turkiksi 1300-luvulta lähtien. Balkan-nimitys, joka alun perin oli tarkoittanut vuoristoa tuli aluenimeksi 1800-luvun lopulla, jolloin se korvasi Rumelia nimen. Historia ei tunne 1400 – 1800 välisenä aikana bulgaari sanaa

minkään kansanryhmän nimenä. Volgan bulgaareista puhutaan kyllä Venäjällä ja Neuvostoliitossa Stalinin kauteen asti, jolloin bulgaari nimitys Stalinin käskystä korvattiin tataari-sanalla. 1800-luvulla Tonavan Bulgariassa bulgaari-sana tulee käyttöön uudessa merkityksessä tarkoittamaan slaavilaisväestöä. "Bulgaari-slaavilaisuus" syntyi kreikkalaisuutta vastaan rakennettuna konstruktiona. Kun Konstantinopolin patriarkaatti vuoden 1767 jälkeen aloitti hellenistämispolitiikan mm. että jumalanpalvelukset oli pidettävä ainoastaan kreikaksi, slaavinkielisten uskontomiesten vastustus heräsi. Slaavibulgaari-identiteetti rakennettiin toisaalta ortodoksikreikkalaista identiteettiä ja toisaalta turkkilaisuutta vastaan. Slaavi-bulgaarisuuden keksiminen oli edellytys Bulgarian valtion syntymiselle 1878. Venäjän suurvaltapolitiikka tähtäsi muuhun, nimittäin Venäjän valtakunnan ulottamiseen Osmani-imperiumin alueelle aina Konstantinopoliin asti.

Volgan Bulgaria oli vuodesta 1920 alkaen Tatarstan, jossa turkin kieli ja bulgaari-identiteetti on säilynyt näihin päiviin asti. 1920 Stalinin käskystä bulgaari-nimityksen käyttö kiellettiin ja Volgan bulgaareista oli käytettävä tataari nimitystä; kouluissa tataarien ikeestä puhuttiin tarkoittaen mongolien tuloa. 1920-luvulle asti Volgan varren muslimiturkkilaisia oli kutsuttu bulgaareiksi ja kristittyjä turkkilaisia tsuvasseiksi. Tsvasseista tuli kristittyjä ortodokseja 1700-luvulla, joskin pakanallisia tapoja kuten tulen, veden ja auringon palvonta on säilynyt. Kristinuskon myötä tsuvassit saivat kirjakielen kyrillisine kirjaimineen. Nykyisin tsuvasseja on noin 1,6 miljoonaa ja Tsvassian tasavalta kuuluu Venäjään. Putinin kaudella tataarit ovat tehneet virallisen anomuksen kunnian palautuksesta ja bulgaari-nimityksen palauttamisesta.

Eräs turkkilaisheimo on kiptsakit eli kumaanit. He lähtivät alkuaan Irtys-joen alueelta ja 900-luvulla elivät paimentolaisina Mustanmeren alueella ja 1000-luvulla valtasivat Moldovan, Valakian ja osan Transilvaniaa.

Turkkilaisheimo petsenokit kulkivat 800-luvulla länttä kohti ja pakottivat unkarilaiset siirtymään Karpaattien yli Tonavan altaan puolelle.

B. Slaavilaisten kielten konstruointia

Esimerkiksi tsekki ja puola ovat kieliä, jotka ovat syntyneet katkeamattoman kehityksen tuloksena. Toisin on laita serbian ja bulgarian kielten. Puhuttu serbia oli sangen kaukana sekä venäjistä että kirkkoslaavista. Serbien kirjakieli saatiin aikaan muokkaamalla kirkkoslaavia puhutun kielen suuntaan venäjän mallia käyttäen mutta suorat venäläisyydet välttäen. Samaan tapaan luotiin bulgaria, mutta venäläisyyksiä ei pyrittykään välttämään. Nationalistisesta perspektiivistä on ongelmallista, että Bulgarian kirjakieli on synnytetty vasta

1800-luvulla. Silti sitä nimitettiin muinaisbulgariaksi tai ”keskibulgariaksi” kielitieteellisesti perusteettomasti, koska mitään jatkumoa kirkkoslaavista bulgarian kirjakieleen ei ollut. Minkään nykyisen slaavilaisen kirjakielen perusta ei ole kirkkoslaavi, vaan kirjakielet on rakennettu puhutun kielen varaan. Makedonian ja bulgarian kielet ovat lähellä toisiaan. Makedonian tultua Jugoslavian osaksi, viralliseksi kieleksi julistettiin makedonia, jota pidettiin eteläisen serbian murteena tai lounaisena bulgaarin murteena. Vuoteen 1913 turkki oli ollut Makedoniassa virallinen kieli, mutta Serbiaan liittämisen jälkeen kiistettiin alueella edes olleen turkkilaisia. Turkkilaiset olivat laajoilla alueilla Bulgariassa suurena enemmistönä ja he puhuivat Rumelian itämurretta, jonka pohjalta turkin kirjakieli on kehittynyt.

C. Turkinkielisiä kristittyjä

Edellä tuli jo mainituksi tsuvassit, 1700-luvulla ortodoksisen uskonnon omaksuneet Volgan bulgaarit. Toinen ortodoksinen väestöryhmä on gagauzit. Gagauzit ovat Bulgarian alueen vanhinta perua oleva väestöryhmä. Bulgaarit, jotka olivat etnisesti turkkilaisia, tulivat 800-luvulta alkaen Mustanmeren pohjoispuolista reittiä kuten turkkilaisheimot petsenekit, oğuusit ja kumaanit. Eteläistä reittiä Vähän Aasian kautta ensimmäiset Bulgarian alueelle tulevat olivat 1200-luvulla seltsukien hallitsijan johdolla tulleet oğuusit. Seltsukien dynastia oli omaksunut islamilaisuuden, mutta uudessa kotimaassaan he omaksuivat kristinuskon. Pysyvästi islam tuli alueelle 1300-luvulla osmanien mukana.

Bulgarian alueella oleva alue Deliorman on turkkilainen nimi ja se oli jo käytössä ennen osmanien aikaa. Deliormanin väestön enemmistö oli turkkilaisia. Vuosina 1765-1812 Balkanin kristittyjä gagauzeja muutti paljon Bucakiin nykyisen Moldovan eteläosiin. Muuton jälkeenkin Deliormanin väestön enemmistö oli turkkilaisia. Gagauzit käyttivät slaavibulgareista nimitystä tukan. Sanan gagauzi etymologia on tuntematon. Yleisempään käyttöön sana gagauzi tuli vasta 1800-luvulla. Gagauzien äidinkieli oli turkki ja he ovat ortodoksikristittyjä. Omakielisen kouluopetuksen puuttumisen takia heidän kieleensä on sekoittunut bulgarian sanoja ja voidaan puhuakin gagauzien kielestä. Tämän kielen puhujia on nykyisin vajaat parisataatuhatta, enemmistö on Moldovassa, mutta heitä on myös Ukrainassa, Venäjällä, Bulgariassa, Romaniassa ja USAssa.

Mustanmeren rantamilla Georgian rajalla asuivat lazit. Heitä on noin neljännesmiljoona ja he ovat paenneet Abhasiasta Georgian läntisestä maakunnasta 1500-luvulla, jolloin he olivat vielä kristittyjä, mutta ovat

myöhemmin kääntyneet islamiin. Heidän kielensä lazuri oli puhekieli kunnes 1960-luvulla kehitettiin kieleen aakkoset sekä georgialaisin että latinalaisin kirjaimin.

Kaukasuksella asuvat azerit eivät ole etnisesti turkkilaisia, mutta kielellisesti kyllä. Heitä on Azerbaidzanissa noin kahdeksan miljoonaa ja Iranissa ehkä kolmisenkymmentä miljoonaa. Kaukasuksella on ollut 300-luvulta Albania-niminen valtio, jonka asukkaat ovat olleet kristittyjä. Arabien valloitettua sassanidien hallitseman Albanian 642 väki kääntyi vähitellen islamiin. Myöhemmin aluetta ovat hallinneet peräjälkeen kurdit, seltsukit, mongolit, turkmeenit ja shialaiset safavidit (jotka loivat Iranin valtion perustan).

D. Seltsukit ja osmanit ja heidän kielensä

Seltsukit kuuluivat oğusien klaaniin ja he vaelsivat 800-luvulta lähtien länteen päin. Vuonna 1040 he valloittivat Persian. Vuonna 1071 Manzikertin taistelussa Van-järven lähellä seltsukit kukistivat Byzantin armeijan. Myöhemmin byzanttilaiset muistivat tappion nimellä ”se kauhea päivä” ja puhuivat ”tuulen nopeudella” ratsain kulkevista jousin ja kilvin varustautuneista seltsukeista. Vuonna 1075 seltsukit valtasivat Nicaean ja tekivät siitä pääkaupunkinsa Iznikin. Ristiretkeläisten vallattua Iznikin 1097 seltsukit ottivat Konyan pääkaupungikseen. Seltsukeilta 1300-luvulla vallan ottaneet osmanit tekivät Bursasta 1326 hallinnollisen keskuksen ja myöhemmin 1365 Adrianopolista. Osmanit valloittivat lopulta 1453 Konstantinopolin.

Osmanit ja seltsukit olivat lähtöisin samasta oğusien liittokunnasta. Kirjurien kieli seltsukien valtakunnassa oli persia. Osmani-imperiumin kieli oli turkki. Turkki määriteltiin Osmani-imperiumin viralliseksi kieleksi vasta vuoden 1876 perustuslaissa. Kielen nimityksenä turkki vakiintui 1800-luvulla lehtimiesten ja kielentutkijoiden ansiosta. Kääntäjänä ja teatterimiehenä ansioitunut Ahmet Vefik Passa julkaisi sanakirjan (1876) ja siinä hän nimittää kieltä ”osmanien kieleksi”, ei turkiksi.

Muuttoliike osmanien valtakunnassa oli jatkunut koko 1800-luvun ja se kiihtyi Venäjän-Turkin sodan aikana. Pelkästään 1878 pakolaisia tuli osmanien valtakuntaan noin miljoona. Pakolaisista käytetty nimitys ”turkkilainen” tuli tarkoittamaan osmannivaltion kansalaisia ylipäänsä. On totta, että jo toista tuhatta vuotta sitten puhuttiin turkin kielestä ja turkkilaisista, mutta vasta 1800-luvulla muodostui turkkilaiseksi itsensä määrittävä kansakunta. Tähän uuteen kansakuntaan kuului sitten sellaisiakin ryhmiä, jotka eivät olleet etnisesti turkkilaisia.

E. Turkkilaisen identiteetin kehittyminen 1800-luvulla

1800-luvun turkinkielisiä romanttisen naturalismin merkittäviä kirjailijoita olivat Ahmed Midhat efendi (1844-1912), Şemsettin Sami (1850-1904) ja İsmail Gaspıralı (1851-1914). Ahmed Midhat aloitti lehtimiesuransa Tonavan läänin keskuksessa Rusçukissa Tuna-lehden toimittajana. Myöhemmin hän oli toimittajana monissa lehdissä Istanbulissa, hän perusti myös kirjapainon ja kustantamon. Hän kirjoitti novelleja, romaaneja, näytelmiä, muistelmia, matkakertomuksia, lehtiartikkeleita, esseitä, tietokirjoja ja oppikirjoja. Laaja tuotanto, muun muassa 40 romaania sai kansan lukemaan. Şemsettin Sami oli albaani. Hän oli valistusmies, sanomalehtimies, tietokirjailija ja sanakirjan tekijä. İsmail Gaspıralı oli venäjän kansalainen, kotoisin Krimiltä. Hän oli mm. Tercüman-lehden perustaja ja koulukirjojen julkaisija. Yleisturkkilaisen ohjelmansa takia Gaspıralı leimattiin Neuvostoliitossa porvariksi, jonka nimi oli syytä unohtaa. Hänet unohdettiin Turkissakin. Vasta 2002 julkaistiin hänen vuonna 1887 lehdessä jatkokertomuksena ilmestynyt suosittu Molla Abbasin Euroopan seikkailut. Näiden kolmen kirjailijan ja lehtimiehen kieliohjelman ytimenä oli arabialais-persialaisen sanaston hylkääminen ja omaperäisen sanaston hyödyntäminen ja yleiskieleen mukauttaminen.

Moderni yhtenäinen turkkilainen identiteetti muotoutui lehdistön ja kirjoitetun sanan ohessa ennen muuta kouluopetuksen välityksellä. Osmani-imperiumin lisäksi Venäjän kehitys on tärkeä modernin turkkilaisen identiteetin muodostumisessa. Venäjän 1900-luvun alun yhteiskunnalliset muutokset johtivat Venäjän turkkilaisälymystön entistä aktiivisempaan ja avoimempaan toimintaan. Venäjän muslimien liittouma puolusti turkkilaisten oikeuksia Venäjän duumassa. İsmail Gaspıralın toimittama Krimillä ilmestynyt Tercüman lehti oli liittouman äänenkannattaja.

Turkin vuoden 1908 vallankumous, jossa Osmani-imperiumi muuttui perustuslailliseksi monarkiaksi oli merkittävä käännekohta Turkin historiassa. Tällä kaudella nationalismiliike järjestäytyi, 1908 Istanbulissa perustettiin virallinen nationalistiseura Türk Derneği. Seuran haaraosastoja perustettiin muuallekin, mm. Bulgarian Rusçukiin ja Budapestiin.

Toisen turkkilaisseuran julkaisu Turk Yurdu oli pitkäikäinen. Turanismi oli turkismia laajempi aate, se kattoi paitsi turkkilaisiset myös unkarilaiset ja suomalaiset. Ensimmäinen turanisti Ali Auseyinzade kirjoitti runossaan ”Oi madjaarien kansakunta, yhteiset ovat esi-isämme, eivät meitä

Evankeliumi ja Koraani voi toisistamme erottaa ...” Suomessakin ilmestyi 1930-luvulla turanistinen julkaisu Uusi-Turan.

Mustafa Kemal johdolla 1923 Lausannen sopimuksella Turkin-Kreikan sodan päättyessä syntyi Turkin tasavalta. Tätä ennen oli syntynyt jo kaksi turkkilaista tasavaltaa. 1913 syntynyt Länsi-Trakian tasavalta liitettiin jo samana vuonna Bulgariaan. Kaukasuksella Azerbaidzan oli 1918-1920 itsenäinen tasavalta. Turkin nationalistisessa kansallisen identiteetin ja menneisyyden konstruoinnissa yksi kipupiste on ollut Balkanin menettämisen trauma. Balkanin turkkilaisuus on paljon vanhempaa perua kuin Anatolian turkkilaisuus. Ei olisi ollut tarvetta ”kehittää” turkkilaisuutta. Huikeita kehitelmiä on tehty sekä Turkin turkkilaisuuden luomiseksi että Bulgarian slaavilaisuuden pönkittämiseksi.

Loppusanat

Tämän kirjoitelman pääasiallisena lähteenä on ollut Jorma Atillan väitöskirja Bulgarian Turkkilainen Romaani 1960-luvulla. Se on ilmestynyt 2008 Turun yliopiston julkaisusarjassa Sarja-Ser. C Osa-Tom 276, Scripta Lingua Fennica Edita.

Väitöskirjassa keskitytään kirjailija Ishak Raşidofin kahden romaanin Yeşil Kuşak (1966) ja Ayrılırken (1968) antamaan autenttiseen ajankuvaan käyttämällä keinoja, jotka tuolloisessa Bulgarian sananvapautta rajoittavassa järjestelmässä olivat mahdollisia.

Muina vähäisempinä lähteinä olen käyttänyt internetistä eri hakusanoilla saatua tietoa, lähinnä Wikipediaa.

Väitöskirjan tekijän sympatiat ovat mielestäni selvästi turkkilaisten puolella. Slaavilaisuutta ihannoivien näkökulma voisi olla hieman erilainen.

Alaniassa 6.5.2013

Juhani Fiskaali